

Türkiye ve Mısır Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Vatandaşlık Algısının Karşılaştırmalı Analizi*

Comparing Analysis Perception Of Citizenship In Turkey's' And Egypt's' Social Studies Textbook

Ahmed Emin OSMANOĞLU** & Cemil ÖZTÜRK***

Özet

Ders kitapları içerikleri eğitim programları ve devletlerin politikalarına göre şekillenir. Ders kitapları devletlerin çeşitli algıları hususunda bilgi veren mühim kaynaklardır. Bu bağlamda araştırmanın amacı Türkiye ve Mısır sosyal bilgiler ders kitaplarındaki vatandaşlık algılarının karşılaştırılmasıdır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi ve yatay karşılaştırmalı eğitim yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinde kullanılan vatandaşlık kategorisi, -ölçek-, tanımı şöyledir: Bireyle devlet arasındaki ve bir devlet içinde yaşayan bireylerin kendi aralarındaki ilişkileri belirleyen hukuksal bağ. Kavram bireyin devlete, devletin bireye, bireylerin birbirlerine karşı bazı hak ve yükümlülükleri olduğunu ifade eder. Türkiye sosyal bilgiler ders kitaplarına yansıyan vatandaşlık algısında hak sahibi vatandaş ön plandadır. En fazla kadın hakları, düşünce özgürlüğü hakkı, eğitim hakkı ve inanç hakkına yer verilmiştir. Vatandaşlık yükümlülüklerinden vergi verme, eğitim alma ve çalışma yükümlülüğü söz konusudur. Mısır'ın sosyal bilgiler ders kitaplarına yansıyan vatandaşlık algısında yükümlülük sahibi vatandaş ön plandadır. Vatandaşlık haklarının neler olduğu hakkında hiç bilgi verilmemiştir. Yükümlülükler kanun ve kurallara itaat etme ve çevreyi koruma ile ilgilidir.

Anahtar sözcükler: Sosyal Bilgiler Öğretimi, Vatandaşlık, Karşılaştırmalı Eğitim, Türkiye, Mısır.

Abstract

The contents of the textbooks are shaped according to the policies and education programs of the states. Textbooks are important information sources that reveals various perceptions of states. In this context, the objective of this study is comparing citizenship perceptions of Turkey's' and Egypt's' according to their social studies textbooks. Content analysis and comparative research methods are used in the research. Defining of category, -scale-, of citizenship is as follows: The legal connections that determine relations between state and individual, relations among individuals who live in the same country. The term refers to obligations and rights among which individuals' against state and states' against to individuals. Rightful citizenship perception comes into prominence in Turkish social studies textbooks. Mostly, it refers to womens' rights, freedom of thought, rights of education. Obligations are taxing obligation, receiving education and working. In Egypt's' social studies textbooks, obligations come into prominence for perception of citizenship. There isn't any information about citizenship rights in textbook. Obligations are about to obey rules, laws and protect environment.

Key words: Social Studies Instruction, Citizenship, Comparative Education, Turkey, Egypt.

* Bu araştırma 20-22 Nisan 2012 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen IV. Uluslararası Sosyal Bilgiler Öğretimi sempozyumunda sunulmuştur.

** Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Eğitimi, ahmed_osmanoglu@yahoo.com

*** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, cozturk@marmara.edu.tr

Giriş

Vatandaşlığın kavram ve kurum olarak ortaya çıkışının Antik Yunan'da siyasal/kamusal alanın ortaya çıkışıyla eş zamanlı ve hatta özdeş olduğu belirtilir (Özkazanç, 2009). Latince *civis* ve Yunanca *polites* kelimelerinden oluşan vatandaşlık (*citizenship*) sözcüğü, bir siyasal topluluğun yasal üyesi anlamına gelmektedir. Modern manadaki klasik vatandaşlık anlayışı ulus devletler arasında düzenlenen 1648 Westphalia düzenine dayanmaktadır. Buna göre vatandaş siyasallaşan topluluğun ulus-devletteki bir üyesi olarak eşit hak ve görevlere, özgürlüklere ve sınırlamalara, güç ve sorumluluklara sahip bireydir (Alpaslan, 2008).

İngiliz refah devletinin ilk teorisyenlerinden biri olan T. H. Marshall, vatandaşlığın çeşitli yönleri ve geçirdiği aşamaları üzerine bir model kurmuştur. Bu modele göre tarihsel süreç içerisinde üç tür vatandaşlık tipi gelişmiştir. Birinci tip 18. yüzyılda oluşan medenî vatandaş tipidir. Bu vatandaş ifade özgürlüğü, adalet hakkı ve ferdi hürriyetlerin ön şartları olan medenî hakları elde etmiş olan sivil vatandaşdır. İkinci tip 19. yüzyılda oluşan siyasî vatandaş tipidir. Bu vatandaş yerel yönetimler ve millî parlamento yoluyla siyasî iktidarın kullanımına katılma hakkı gibi siyasal hakları elde etmiş olan siyasî vatandaşdır. Üçüncü tip 20. yüzyılda oluşan sosyal vatandaş tipidir. Bu vatandaş bir nebze iktisadî refah hakkı ve toplumsal mirası paylaşma, topluma egemen olan standartlara uygun bir şekilde medenî bir insan olarak yaşama hakkını güvence altına almış, sosyal haklara sahip olabilmiş sosyal vatandaşdır (Sarıipek, 2006).

Bottomore (2006) ve Kaya (2005) bu vatandaşlık türlerine kültürel ve ekonomik haklara sahip olan vatandaşlığı da ilave etmektedir. Kültürel haklar eksenini, vatandaşlığa kültürel eksenin dahil edilmesiyle modernitenin getirdiği bazı olguların egemenliğini yitirmeye başladığını söz konusu eder: Aynışmanın yerini farklılaşma, homojenleşmenin yerini heterojenlik, akültürasyonun yerini çok kültürlülük, asimilasyonun yerini entegrasyon almıştır. Ekonomik haklar eksenine ise özellikle toplumun alt katmanlarında bulunan bireylerin ekonomik haklarının güvence altına alınmasını sağlamak amacıyla oluşturulmasını vurgulamaktadır (Alpaslan, 2008).

Uluslararası Adalet Divanı'nın Nottebohm kararında yapılan tanımlamaya göre, "vatandaşlık, temelinde bir toplumsal bağlılık vakıası, karşılıklı hak ve ödevlerle birlikte gerçek bir varlık, menfaat, ilgi ve duygu dayanışması oluşturan bir hukukî bağ"dır (Sarican).

Devletin egemenlik hakkına dayanarak fert ile arasında kurduğu bağın hukukî yönü şöyledir: Vatandaş olan fert, devletin egemenlik hakkına dayanarak koyduğu yasaların tanıdığı haklardan yararlanmakta ve aynı yasaların getirdiği yükümlülüklerle tâbi tutulmaktadır. Devletin koyduğu Anayasa, bir yandan Devletin yapısını ve örgütleriyle bunların işleyişini göstermekte, diğer yandan bireyin hak ve yükümlülüklerinin temelini oluşturan sınırları çizmektedir. Yasalarla ayrıntıları düzenlenen bu hak ve yükümlülüklerin tümü vatandaşlık bağının bir hukukî statüyü de kapsadığını göstermektedir (Göçer, 1995).

Vatandaşlık statüsü, bireye verilmiş anayasanın güvencesi altında bir haktır. Modern ulus devletlerde, anayasallık liberal veya cumhuriyetçi olarak adlandırılan iki model çerçevesinde işler. Liberal model daha ziyade haklar üzerinde dururken, cumhuriyetçi model ödevler üzerine odaklanmıştır (Erdem, 2004).

Aristo ve Rousseau felsefesinden beslenen Cumhuriyetçi yaklaşımda vatandaşlık denilince akla yükümlülükler ve vazifeler gelmektedir. Antik Yunan'da "şehir-devlet"e duyulan bağlılık ve sadakat hislerinin yerini, "ulus-devlet"e olan teslimiyet almıştır. Kimi ulus-devletlerde vatandaşlık daha ziyade "ulusa üyelik" olarak algılanırken, diğerlerinde "devlete üyelik" öne çıkmaktadır. Liberal düşünce, vatandaşlık olgusuna "hak temelli" bir yaklaşım sergiler ve böylece "görev temelli" bir yaklaşımı öne çıkaran Cumhuriyetçi düşünceden ayrılır. Liberal yaklaşımda bireyin topluma göre önceliği vardır. Birey toplumsal açıdan fazla gelişmemiş bir olgudur. Tesanüt dinamiklerini, "ortak yarar" gibi olguları bilmesi ve öğrenmesi beklenmez. Günümüzde vatandaşlık olgusunu liberal yaklaşıma özgü haklar ile donatırken, onu aynı zamanda sorumlu kılmaya da çabalayan çalışmalar bulunmaktadır (Kadıoğlu, 2006).

Bu bağlamda kamu hizmeti yapmak, askerlik yapmak vatandaşın yükümlülüklerinde bazılarıdır. Vatandaş, yönetimi altında yaşadığı ülkesine hizmet etmekle ve bir vatana bağlı olmanın gereği olarak sorumluluklarını yerine getirmekle yükümlüdür. Vatandaşlık bireyin, haklar bazında eriştiği en yüksek noktadır. Vatandaşlığın din, dil, ırk, cinsiyet vb. farklılıklara karşı bireyi koruyan en yüksek statü olduğu söylenebilir (Kan, 2009).

Vatandaşa biçilen çeşitli roller ve ondan beklentiler vatandaşlık eğitiminin doğmasına sebep olmuştur. Modern anlamda vatandaşlık eğitimi ulus/devlet kavramının gelişimi ile ilintili olarak ilk kez 19. yüzyılda Fransa'da başlamıştır. Eğitim artık kilisenin değil, devletin kontrolünde olduğundan eğitimde dinî amaçların yerini siyasî amaçlar almıştır. 1762'de La Chalotais, Ulusal Eğitim Üzerine Deneme adlı eserinde devletin laikliği güçlendirmek, ahlakı ve ülkeye bağlılık duygusunu arttırmak için eğitim sistemini kontrolü altına alması gerektiğini öne sürmüştür. Condorcet'in "Devletin, siyasî bir din oluşturmadan ve hürriyeti ihlal etmeden vatandaşlarını yetiştirme vazifesi vardır" görüşü III. Cumhuriyet döneminde uygulamaya geçmiştir. 1882 yılında

Fransız Eğitim Bakanı Jules Ferry, okulu Fransız ulusunun oluşumuna hizmet edecek bir siyasî vasıta haline getirmiştir. III. Cumhuriyet döneminden itibaren öğretim programlarında yer alan Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin öncelikli hedefi “makbul vatandaş”ın inşası ve yurtseverliğin telkini olmuştur (Çelik, 2008).

Bu bağlamda araştırmanın amacı Türkiye ve Mısır devletlerinin idealize ettiği makbul vatandaşın izini ders kitapları üzerinde sürerek onu resmedebilmek böylece devletlerin vatandaşlık algılarını karşılaştırmalı olarak tespit etmektir. Bu maksatla aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

1. Bu devletlerin vatandaşlık algısında hak sahibi vatandaş mı yoksa yükümlülük sahibi vatandaş mı ön plandadır?
 - a. Türkiye'nin vatandaşlık algısında hak sahibi vatandaş mı yoksa yükümlülük sahibi vatandaş mı ön plandadır?
 - b. Mısır'ın vatandaşlık algısında hak sahibi vatandaş mı yoksa yükümlülük sahibi vatandaş mı ön plandadır?
2. Bu devletler sosyal bilgiler ders kitaplarında hangi vatandaşlık haklarına ve nasıl yer vermektedir?
 - a. Türkiye, sosyal bilgiler ders kitaplarında hangi vatandaşlık haklarına ve nasıl yer vermektedir?
 - b. Mısır, sosyal bilgiler ders kitaplarında hangi vatandaşlık haklarına ve nasıl yer vermektedir?
3. Bu devletler sosyal bilgiler ders kitaplarında hangi vatandaşlık yükümlülüklerine ve nasıl yer vermektedir?
 - a. Türkiye, sosyal bilgiler ders kitaplarında hangi vatandaşlık yükümlülüklerine ve nasıl yer vermektedir?
 - b. Mısır, sosyal bilgiler ders kitaplarında hangi vatandaşlık yükümlülüklerine ve nasıl yer vermektedir?

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada iki devletin öğretim programları ve ders kitapları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışma sürecinde nitel araştırma yaklaşımı prosedürleri takip edilmiştir. Nitel araştırmalarda kullanılan desen araştırmanın yaklaşımını belirleyen ve çeşitli aşamalarının bu yaklaşım çerçevesinde tutarlı olmasına rehberlik eden bir stratejidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu bağlamda söz konusu araştırma için nitel araştırma modeline dayalı doküman analizi tekniği uygulanmıştır. Bu çerçevede Türkiye ve Mısır ders kitaplarında araştırma sorularına uygun olarak belirlenmiş kategoriler üzerinden içerik analizi yapılmıştır.

Bu çalışmaların tamamlanması akabinde karşılaştırmalı eğitim incelemesi metoduna başvurulmuştur. Bu metotla program ve ders kitaplarından elde edilen bulgular karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma yapılırken yatay yaklaşım tercih edilmiştir. Yatay yaklaşımın temel özelliği devletlerin incelemeye tabi tutulan eğitimsel boyutlarının aynı dönemlerde geçerli olmak şartıyla yan yana getirilmesi, benzerlik ve farklılıklarının saptanmasıdır (Erdoğan, 2006; Türkoğlu, 1984; Ültanır, 2000).

Veri Toplama Yöntemi

Bu araştırmanın verileri nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme yoluyla toplanmıştır. Bütüncül bir resim elde etmek ve derinlemesine bilgi edinmek için amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Mısır Arap Cumhuriyeti'nde 2007–2008 öğretim senesinde okutulan ilköğretim 1. kademe 6. sınıf ve ilköğretim 2. kademe 1. sınıf sosyal bilgiler ders kitapları ile Türkiye Cumhuriyeti'nde 2007-2008 öğretim senesinde okutulan 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitapları araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Birinci aşamada ulaşılması gereken dokümanlara, Türkiye ve Mısır sosyal bilgiler öğretimi ders kitaplarına, ulaşılmıştır. Mısır'da her dönem için bir kitap basıldığından 2 sene için 4 kitap elde edilmiştir. Çalışmada, bu kitaplardan yapılan alıntılmalarda, alıntının yapıldığı kitabı refere ederken kolaylık sağlama amacıyla I, II., III. ve IV. kitap şeklinde kodlar kullanılmıştır. Kitaplar ve kodları aşağıda sunulmuştur:

Mohammad Fare'a Hasan, Sa'ad Sayyed Mohammad al-Fajjal, Hajjace Abdolqader Ahmad, Abdollah Abdolkhalık Jamel vd. (2007). *Derâsât al-Ejtema 'iyya, al-Mawared wa'l-Shakhseyyât, al-Saff al-Sades, al-Fasl al-Derâse al-Awwal*, al-Kahera: Wuzarat al-Tarbeyya wa al-Ta'lem. (I. Kitap)

Mohammad Fare'a Hasan, Sa'ad Sayyed Mohammad al-Fajjal, Hajjace Abdolqader Ahmad, Abdollah Abdolkhalık Jamel vd. (2007). *Derâsât al-Ejtema'iyya, al-Mawared wa'l-Shakhseyyât, al-Saff al-Sades, al-Fasl al-Derâse al-Sane*, al-Kahera: Wuzarat al-Tarbeyya wa al-Ta'lem. (II. Kitap)

Samer Abdoulbaset Ebrahim, Fouad Mohammad al-Ghandour, Sayfadden Abdoulazez. (2007). Watan Mesr al-Makan wa al-Zaman, *al-Fasl al-Derâse al-Awwal*, al-Kahera:Wuzarat al-Tarbeyya wa al-Ta'lem. (III. Kitap)

Samer Abdoulbaset Ebrahim, Fouad Mohammad al-Ghandour, Sayfadden Abdoulazez. (2007). Watan Mesr al-Makan wa al-Zaman, *al-Fasl al-Derâse al-Sane*, al-Kahera:Wuzarat al-Tarbeyya wa al-Ta'lem. (IV. Kitap)

İkinci aşamada verilerin orijinalliğinden emin olunmuştur. Nitekim ders kitapları her iki ülkede de devlet izniyle ve kontrolünde basılmakta ve dağıtılmaktadır. Materyallerin üzerindeki amblem, resmî kod numaraları dokümanların orijinalliğini ispatlamaktadır. Üçüncü aşamada Arapça dokümanlar Türkçeye tercüme edilmiştir. Tercüme yapıldıkça Mısırlı Arapça öğretmenlerinden, Mısırlı ve Türkoloji alanında uzman iyi seviyede Türkçe bilen öğretim elemanlarından ve İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden doğru çeviri yapıldığına dair teyit alınmıştır. Dördüncü aşamada materyaller dijital ortama aktarılarak analize tabi tutulmuş ve beşinci aşamada veriler kullanılarak bulgular, sonuçlar ve öneriler hazırlanmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmanın bu kısmında içerik analizi niceliksel değerlendirme açısından kullanılmıştır. İçerik analizinde aşağıdaki prosedür takip edilmiştir:

Önce yukarıda zikredilen araştırma soruları tanımlanmıştır. Türkiye ve Mısır ders kitaplarındaki vatandaşlık algısı üzerinde hipotezler oluşturulmuştur:

Birinci grup hipotezler:

1. Türkiye sosyal bilgiler ders kitaplarına yansıyan vatandaşlık algısında hak sahibi vatandaş ön plandadır.
2. Mısır sosyal bilgiler ders kitaplarına yansıyan vatandaşlık algısında yükümlülük sahibi vatandaş ön plandadır.

İkinci grup hipotezler:

1. Türkiye sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşların en fazla seçme ve seçilme haklarına yer verilmiştir.
2. Mısır sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşların en fazla dinî haklarına yer verilmiştir.

Üçüncü grup hipotezler:

1. Türkiye sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşların en fazla askerlik yapma, vergi verme ve kanunlara itaat etme yükümlülüklerine yer verilmiştir.
2. Mısır sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşların en fazla askerlik yapma, vergi verme ve kanunlara itaat etme yükümlülüklerine yer verilmiştir.

Hipotezler oluşturulduktan sonra kategori sistemi oluşturulmuştur. Çalışmada kullanılan kategori, ölçek, önce araştırma sorularına göre oluşturulmuş, literatür taraması ve ders kitapların ön okuması ile netleştirilmiş ve uzman görüşü alınarak son halini almıştır. Kategoriler her iki devlet ders kitaplarını kapsayabilecek genişlikte ve evrensellikte oluşturulmuş böylece ortak olarak kullanılabilir. Kategorilerin işlemsel tanımı şöyledir:

Vatandaşlık: Bireyle devlet arasındaki ve bir devlet içinde yaşayan bireylerin kendi aralarındaki ilişkileri belirleyen hukuksal bağ. Kavram bireyin devlete, devletin bireye, bireylerin birbirlerine karşı bazı hak ve yükümlülükleri olduğunu ifade eder: Korunma, koruma, oy verme, askerî hizmet, vergi ödeme, hukuka uyma, sadakat, itaat, kamusal kurallara uyma, eşitlik, mülkiyet hakkı vb. Alt kategoriler: Yükümlülük ve Hak.

Yükümlülük (Sorumluluk): Bir kişiye ya da tüzel kişiye yükletilen iş, edim, ödev, koşul. Öğrencilik vatandaşlık pratiği olarak kabul edildiğinden ders kitaplarında öğrencilere yüklenen çeşitli yükümlülükler, uymaları ve itaat etmeleri beklenen kurallar, gündelik hayat için geçerli emir ve yasaklar da bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Hak: Verilmiş emekten doğan manevi yetki. Kadın hakkı, mesken dokunulmazlığı hakkı, işçi hakkı, hürriyet hakkı, can güvenliği hakkı, çocuk hakkı vb. haklar. Kodlamalarda vatandaşlar karşısında devlete yüklenen yükümlülükler de vatandaşlık hakkı olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, polis, ordu vb. gibi kurumlara yüklenen yükümlülükler bu kapsamda sayılmamıştır.

Diğer aşamada içerik analizi kayıt birimi olarak kelime ve tema, bağlam birimi olarak cümle alınmıştır. Tespit edilen her kelime ve temaya 1 puan verilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

İçerik çözümlemesinde güvenilirlik, kodlama yapan kişilerin metinleri aynı biçimde anlayıp anlamadığına bağlıdır. Kodlamaya katılan kişilerin sayısı arttıkça ve aralarındaki anlayış birliği zayıfladıkça güvenilirlik düşer. Kategori oluşturma, tanımlama ve kodlama işlemlerinin tek kişi tarafından yapılması güvenilirliği artırır. Tek kişinin çalıştığı durumlarda, güvenilirlik ve inandırıcılığın sağlanması için kişinin farklı zamanlarda yaptığı kodlamalar arasındaki ilişki oranının yüksek olması gerekir. Ayrıca, kodlama alanda uzmanlara da kontrol ettirilerek aradaki görüş birliği test edilir. % 80'lik bir görüş birliği araştırmanın güvenilirliğini/tutarlılığını gösterir (İnal, 2004). Bu çalışmada araştırmacı kategorileri oluşturma ve metin kodlama sürecinde tek çalışmıştır. Kodlamalar esnasında fark edilen her tutarsızlıkta kodlamada işlemi iptal edilerek başa dönmüştür. Kodlama tarzında tutarlılık sağlandıktan iki hafta sonra tekrar kodlama yapılmıştır. İki kodlama arasında yaklaşık %95 oranında kodlama ortaklığı saptanmıştır. Araştırmada kategori oluşturma, tanımlama ve kodlama araştırmacının kendisi tarafından yapılmış, ayrıca kategori oluşturma esnasında eğitim bilimlerinde profesör ve doçent unvanlı 2 uzmanın görüşlerine de başvurulmuştur.

Yapılan kodlama örneklem alınmaksızın iki eğitim bilimleri uzmanına yaptırılmıştır. Kodlamalarda % 79 ve % 83 oranında mutabakat sağlanmıştır. Bu oranlar yapılan kodlamanın güvenilirliğini güçlendirmiştir.

İçerik analizinde kategorilerin tanımlarından başka geçerliliği ölçme aracı yoktur (Gökçe, 2006). Kategorilerin tanımları herkesçe paylaşılır nitelikte olduğu ve böylece araştırma ölçeğinin gerçekte ölçmek istediği şeyi ölçtüğü kanaati oluştuğunda, araştırmanın geçerliliği sağlanmış olur. Ayrıca, Alkan (1989, akt.: İnal, 2004) içerik analizinin içerik geçerliliğinde iki temel ölçü olduğunu belirtmektedir: Biri sonuçların geçerli ve tutarlı olması, diğeri ise örnekleme alınan metinlerin konunun işlenmesi için yeterli kapsam ve boyutları içermesi ile ilgilidir. Araştırmada örneklem alınmaması bu yönden de geçerliğin sağlandığını göstermektedir. Geliştirilen kategori literatür taraması yapılarak oluşturulmuş, geçerlik bakımından sıkıntı oluşturmayacak şekilde kapsamlı ve geniş tutulmuştur.

Son aşamada ders kitaplarının tamamı bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Daha sonra kategoriye uygun olarak kelime ve temalar seçilerek daha detaylı çalışmak üzere kod listeleri oluşturulmuştur.

Çalışmada kategorinin aldığı ağırlıksız puanlar frekans (f) ve yüzde (%) olarak gösterilmiştir. Kategorinin aldığı yoğunluk puanlarına göre sorular cevaplanmıştır. Ders kitaplarında birinci üniteden itibaren kitapta yer alan bütün metinler belirtilen istisnalar haricinde çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Türkiye ders kitaplarında İstiklal Marşı, Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi, içindekiler kısmı, ders kitabı organizasyon şeması, ünite değerlendirme soruları, sözlük, kaynakçalar ve kronoloji kısımları, Mısır ders kitaplarında ise değerlendirme kısımları hariç tutulmuştur.

Bulgular

Birinci Grup Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular:

1.a. Türkiye'ye İlişkin Bulgular

İncelenen 2 ders kitabında vatandaşlık kategorisi için toplam 425 kez kodlama yapılmıştır. Kodlamanın incelenen sosyal bilgiler ders kitaplarına dağılımı şöyledir:

Tablo 1

Kodlamanın İncelenen Kitaplara Dağılımı

Kitap	f	%
6.Sınıf	327	76,94
7.Sınıf	98	23,06
Toplam	425	%100

Tabloya göre yapılan 425 kodlamanın kitaplara dağılımında 6. sınıf kitabı %76,94 ile belirgin bir şekilde önde gelmektedir. Kitapta kodlamalar belli bir üniteye yoğunlaşmamıştır. Kitap geneline dağılmıştır. Dağılımın 7. sınıf kitabındaki oranı ise %23,06'dır. 6. sınıf ders kitabında vatandaşlık kategorisi 7. sınıf ders kitabından 3,34 kat daha fazla kodlanmıştır.

Sosyal bilgiler ders kitaplarında Vatandaşlık kategorisinde yapılan analizin sonuçları aşağıda sunulmuştur:

Tablo 2

Vatandaşlık Kategorisi İçeriğinin Frekans ve Yüzdeler Dağılımları

Vatandaşlık Kategorisi	f	%
Yükümlülük	65	15,30
Hak	360	84,70
Toplam	425	%100

Tabloya 2'ye göre vatandaşlık teması bağlamında 425 kodlama yapılmıştır. Buna göre yükümlülükler 65 kez (%15,30) kez yer verilirken, haklara 360 (%84,70) kez yer verilmiştir. Haklar kitaplarda yükümlülüklerden 5,54 kat daha fazla kodlanmıştır. Böylece, Türkiye sosyal bilgiler ders kitaplarına yansıyan vatandaşlık algısında hak sahibi vatandaş ön plandadır hipotezi doğrulanmıştır.

1.b. Mısır'a İlişkin Bulgular

İncelenen 4 sosyal bilgiler ders kitabında vatandaşlık kategorisi için toplam 56 kez kodlama yapılmıştır. Kodlamanın incelenen kitaplara dağılımı şöyledir.

Tablo 3

Kodlamanın Kitaplara Göre Frekans ve Yüzdeler Dağılımı

Kitap	f	%
6.Sınıf I. Dönem Kaynaklar ve Şahsiyetler	9	16,07
6.Sınıf II. Dönem Yeni Tarihten Şahsiyetler	42	75
1. Sınıf I. Dönem Vatanım Mısır Mekan ve Zaman	3	5,36
1. Sınıf II. Dönem Vatanım Mısır, Mekan ve Zaman	2	3,57
Toplam	56	%100

Tablo 3'e göre vatandaşlık kategorisinin kitaplara dağılımında 1. kademe 6. sınıf 2. dönem kitabı %75 ile birinci sırada yer almaktadır. Kitabın 3. ünitesi "Mısır'da Yönetim Sistemi ve Kanunlar"dır. Bu ünitenin vatandaşlık öğretimi amacıyla hazırlandığı anlaşılmaktadır. Vatandaşlık kategorisindeki en fazla veri bu kısımdan elde edilmiştir. Dağılımın kitaplara göre yoğunluk sırasınca 6. sınıf I. dönem kitabı %16,07 ile 2. sırada, 1. sınıf I. dönem kitabı %5,36 ile 3. sırada, 1. sınıf 2. dönem kitabı 4. sırada yer almaktadır.

Yukarıda geçen ders kitaplarında Vatandaşlık kategorisinde yapılan analizin sonuçları aşağıda sunulmuştur:

Tablo 4

Vatandaşlık Kategorisi İçeriğinin Frekans ve Yüzdeler Dağılımları

Vatandaşlık Kategorisi	f	%
Yükümlülük	51	91,07
Hak	2	3,57
Kategorilendirilemeyen	3	5,36
Toplam	56	%100

Tablo 4'e göre Vatandaşlık kategorisinde 56 kodlama yapılmıştır. Buna göre, yükümlülükler 51 (% 91,07) kez kodlanırken, haklar 2 (% 3,57) kez kodlanmıştır. 3 (% 5,36) kez ise belirlenen vatandaşlık temasının hak mı veya yükümlülük mü olduğu belirtilmediğinden tema kategorize edilememiştir. Yükümlülük alt kategorisi Hak alt kategorisinden 25,51 kat daha fazla kodlanmıştır. Böylece, Mısır sosyal bilgiler ders kitaplarına yansıyan vatandaşlık algısında yükümlülük sahibi vatandaş ön plandadır hipotezi doğrulanmıştır.

İkinci Grup Araştırma Sorularına İlişkin Bulgular

2.a. Türkiye'ye İlişkin Bulgular

Vatandaşlık kategorisinin bir diğer alt kategorisi haklar kategorisidir. Haklar kategorisinde yer alan alt kategorilerin ve ilgili kodlamaların frekans ve yoğunlukları aşağıda sunulmuştur:

Tablo 5

Haklar Alt Kategorisinin Frekans ve Yüzdeleri Dağılımı

Haklar Alt Kategorisi	F	%
İnsan Hakları	88	24,44
Genel Hak	51	14,17
Kadın	28	7,78
Düşünme	26	7,22
Eğitim	21	5,83
İnanç	19	5,78
Özgürlük	18	5
Çocuk	16	3,44
Yerleşme ve Seyahat	13	3,61
Yaşama	12	3,33
Çalışma	9	2,5
Mülkiyet	7	1,94
Eşitlik	7	1,94
Güvenlik	7	1,94
İletişim	7	1,94
Dilekçe ve bilgi edinme	5	1,39
Yasalardan yararlanma	4	1,11
Konut Dokunulmazlığı	3	0,83
Tüketici	3	0,83
Adil yargılanma	2	0,56
Hakların korunması	2	0,56
Namus Güvenliği	2	0,56
Özel Hayatın Dokunulmazlığı	2	0,56
Baskıya direnme	1	0,28
Kanuni eşitlik	1	0,28
Koca	1	0,28
Masumiyet	1	0,28
Miras	1	0,28
Sosyal Güvence	1	0,28
Vatandaşlık	1	0,28
Yaşamaya katılma	1	0,28
Toplam	360	%100

Tablo 5'e göre 360 kodlama yapılmıştır. İnsan hakları 88 kez (%24,44) kodlamayla en fazla kodlanan alt kategori olmuştur. Bunu sırasıyla 51 (%14,17) kez ile genel hak, 28 kez (%7,78) ile kadın, 26 kez (%7,22) ile düşünme, 21 kez (%5,83) ile eğitim, 19 kez (%5,78) ile inanç, 18 kez (%5) ile özgürlük, 16 kez (%3,44) ile çocuk, 13 kez (%3,61) ile yerleşme ve seyahat, 12 kez (%3,33) ile yaşama, 9 kez (%2,5) ile çalışma, 7'şer kez (%1,94) ile mülkiyet, iletişim, eşitlik ve güvenlik, 5 kez (%1,39) ile dilekçe ve bilgi edinme, 4 kez (%1,11) ile yasalardan yararlanma, 3'er kez (%0,83) ile adil yargılanma, konut dokunulmazlığı, tüketici, 2'şer kez ile (%0,56) ile hakların korunması, namus güvenliği, özel hayatın dokunulmazlığı, 1'er kez (0,28) ile baskıya direnme, kanunî eşitlik, koca, masumiyet, miras, sosyal güvence, vatandaşlık ve yaşamaya katılma hakları izlenmektedir.

Bu kategoride en fazla kodlanan kategori İnsan Hakları kategorisidir. Kategoride 88 kodlama yapılmıştır. Böylece araştırmanın Türkiye sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşların en fazla seçme ve seçilme haklarına yer verilmiştir hipotezi yanlışlanmıştır.

Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

İnsan hakları ve ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik, cumhuriyet kavramlarının tarihi süreçleri ve günümüz Türkiye'si üzerindeki etkilerini kavrayarak yaşamamızı demokratik kurallara göre düzenleriz... (6. Sınıf, s.27). Cihan Padişahından İnsan Hakları Dersi...(6. Sınıf, s.155). Bence insan haklarının en önemlisi eğitim öğretim hakkıdır...(6. Sınıf, s.156). İnsan haklarının geçmişten günümüze gelişmesinde etkili olan kişi ve olaylar neler olabilir?... Hammurabi Yasaları'nda insan haklarına yönelik ne tür ihlaller dikkatinizi çekmektedir?... (6. Sınıf, s.158). Veda Hutbesi'nde yer alan hükümler bugünkü insan haklarıyla ne kadar uyumludur?... (6. Sınıf, s.159). Sultan Süleyman Kanunnameleri insan haklarının hangilerine yönelik güvenceler vermektedir?... (6. Sınıf, s.160). Bu bildirge insan haklarının geliştirilmesi ve korunması açısından en önemli belgedir... (6. Sınıf, s.161).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi tarihî süreçte insan haklarının gelişimine yer verilmiş, Avrupa, Türk ve İslam tarihlerinden örnekler verilmiştir. Günümüz Türkiye'sinden insan hakları ile ilgili kanunlara da yer verilmiştir.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri (Genel) Hak kategorisidir. Bu kategoride 51 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

Bir sorun çözerken hangi hak ve sorumluluklara sahibiz?... (6. Sınıf, s.11). Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanımızı ve milletimizi sever, haklarımızı bilir ve kullanırız... (6. Sınıf, s.27). Anlıyoruz ki, hakkın bulunduğu yerde vazife ve vazifenin bulunduğu yerde hak vardır... (6. Sınıf, s.163). Diğerinin hak ve hürriyeti ve milletin müşterek menfaati, ferdi hürriyeti sınırlar... (6. Sınıf, s.168). İnsanlar arasında kavga yerine birbirlerine yardım, karşılıklı saygı, düzen koyan, herkese haklarını ve görevlerini tanıtan hukuk kuralları ve bunların kararlı bir şekilde uygulanmasıdır... (7. Sınıf, s.6689). Devlet herkesin hakkını ve görevini belirler... (7. Sınıf, s.147).

Bu ifadelerde görüldüğü gibi hak kavramı tek başına kullanılmaktadır. Hak kavramının herhangi bir sıfatı bulunmamaktadır. Bu cümlelerde de hak ve yükümlülük bir arada kullanılarak kavramlar arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir. Hakların sınırı çizilmiştir. Bu sınır bir başkasının hakkının başladığı yer olarak tanımlanmıştır. Devletin bu tanımlamayı yapan en yüksek kurum olduğu belirtilmiştir.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri kadın hakları kategorisidir. Bu kategoride 28 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

Kadınların haklarını gözetmenizi bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim...(6. Kitap, s.159). Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır... Günümüzde Türk kadınları sahip olduğu hakları ne derecede kullanabilmektedir?... Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle Türk kadının sahip olduğu haklara yenileri eklenmiştir... (6 Sınıf, s.164). Avrupa, henüz kadınlar ve erkeklere eşit politik haklar tanımazken Türkiye'de kadınlar 1934 yılında Türkiye büyük Millet Meclisi'ne seçme ve seçilme hakkına sahip oldular... Türkiye Cumhuriyeti anayasası, kadın veya erkek herkesin çalışma hayatında eşit fırsatlara sahip olmasını ve hiçbir ayırım yapılmamasını öngörmektedir... Örneğin, "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi"ni (1986) imzalamıştır... (6. Sınıf, s.166).

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere kadın hakları konusu tarihî süreç içerisinde değerlendirilmiştir. Türk töresinde kadının erkeklerle eş değerde haklara sahip olduğu, İslamiyet ile birlikte Türklerde kadına verilen değer daha da arttığı, Cumhuriyet döneminde değişen dünya şartları ile birlikte Türk kadınına verilen hukukî ve yasal haklardan bahsedilmiştir.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri Düşünme Hakkı kategorisidir. Bu kategoride 26 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

Bu yüzden düşünce özgürlüğü insan haklarının en önemlilerindedir... (6. Kitap, s.155). Düşünce özgürlüğünü başkalarının özgürlükleri ile bağlantısı nedir?... (6. Kitap, s.156). Düşüncelerin ve inançların serbest iletimi insanın en değerli haklarından... (6. Sınıf, s. 160). Herkes görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahiptir... (6. Sınıf, s.162). Böylece kitle iletişim araçları kişilerin düşüncelerini açıklama özgürlüğünü de sağlamış olur... (7. Sınıf, s. 25).

Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi düşünce hakkı özgürlükler kapsamında ele alınmıştır. Düşünceye ulaşma, düşünceyi iletme haklarına yer verilmiştir. Önemli insan haklarından olduğuna yer verilmiştir. Diğer haklarla ilintili olduğu belirtilerek kitle iletişim özgürlüğünün bu hakkın kullanımına önemli katkısı olduğu vurgulanmıştır.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri Eğitim Hakkı kategorisidir. Bu kategoride 21 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

İnsanların eğitim hakkını ellerinden alınması diğer haklarını nasıl etkileyebilir?... Bence insan haklarını en önemlisi eğitim öğretim hakkıdır... Kimse öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz... (6. Kitap, s.156). Eğitim hakkı anayasamızda güvence altına alınmıştır... (7. Kitap, s.39). Madde 42: Kimse eğitim ve öğretim hakkından yoksun bırakılamaz... (7. Kitap, s.39).

Bu ifadelerde eğitim hakkının diğer haklarla ilişkisine dikkat çekilmiş, diğer hakları kullanabilmenin yolunun eğitimden geçtiği ima edilmiştir. Eğitim hakkının anayasal güvence altında olduğu belirtilmiştir.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri İnanç Hakkı kategorisidir. Bu kategoride 19 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

Hiç kimse felsefi inancından din ve mezhebinden dolayı kınanamaz...(6. Sınıf, s.155). Güvenliğe ve edep törelerine ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü dinî tören serbesttir...(6. Kitap, s.155). Bence insan haklarının en önemlisi din ve vicdan hürriyetidir... (6. Sınıf,). Ayrıca dinini ya da inancını tek başına ya da toplulukla birlikte açık olarak ya da özel olarak öğretim, uygulama, ibadet ve ayinlerle açıklama özgürlüğüne sahiptir... (6. Sınıf, s.155). Bu hak din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir... (6. Sınıf, s.162).

Bu ifadelerde inanç hakkının ve özgürlüğün insan haklarının bir unsuru olduğu vurgulanmıştır. İnançın açıklanmasının, tek olarak veya topluca ve açıkça yerine getirilmesinin bir hak olduğu belirtilmiştir. Bu hakkın ancak güvenliği, ahlaki ve kanun hükümlerine aykırılığı olduğu takdirde kısıtlanabileceği açıklanmıştır.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri Özgürlük Hakkı kategorisidir. Bu kategoride 18 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

İnsanlar, haklar yönünden özgür ve eşit doğarlar ve yaşarlar... (6. Kitap, s.160). Özgürlük, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir... (6. Kitap, s.160). Kişi özgürlüğü her türlü baskı ve zorlamaya karşı korunmuştur... (6. Kitap, s.160). Aşağıda belirtilen haller ve yasada belirlenen yollar dışında hiç kimse özgürlüğünden yoksun bırakılamaz... (6. Kitap, s.162). Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve çöküntü vardır... (6. Kitap, s.163). O da kişi hak ve hürriyetlerinin bazı durumlarda kanunlar çerçevesinde kısıtlanabileceğidir... (7. Kitap, s.22).

Bu ifadelerde insanların özgür olarak doğdukları, başkalarının alanına girmeyecek kadar özgürlük alanlarının olduğu, bunun yasalarla güvence altına alındığı belirtilmiştir. Özgürlüğün aksinin bir ülke için yıkım demek olacağı vurgulanmıştır. Bununla birlikte bazı durumlarda devlet tarafından hukukî olmak kaydıyla sınırlandırılabilenliği belirtilmiştir.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri Çocuk Hakları kategorisidir. Bu kategoride 16 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

Hiçbir çocuğun özel yaşamına, ailesine konutuna veya iletişimine müdahale edilemez. Hiçbir çocuğun onuruna ve itibarına saldırılamaz. Çocuğun her türlü müdahale ve saldırılara karşı yasal korunma hakkı vardır... Madde 32: çocuğun ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitimine zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmaya karşı korunma hakkı vardır...(7. Sınıf, s.25). Uluslararası çalışma örgütünün (İLO) çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi programı) kapsamında mobilya sektörüne başlatılan projenin Ankara ayağında mobilya üretim merkezi sitelerde çalışan 370 çocuk, çeşitli eğitim kurumlarına ve kurslara yönlendirildi... (7. Sınıf, s.46).

Bu ifadelerden çocukların da özel yaşamlarının varlığı, yetişkinler gibi onur ve itibarlarının bulunduğu belirtilmiştir. Özellikle çocuk işçiliğinin bir hak gaspı olduğu ve bundan korunma haklarının bulunduğu açıklanmıştır. Buradaki koruma vazifesi devlete aittir. Bu bağlamda uluslararası çalışma örgütünün çalışmalarına yer verilerek Türkiye’de de buna uyulması için çalışmaların yapıldığı örneklerle anlatılmıştır.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri Yerleşme ve Seyahat Hakları kategorisidir. Bu kategoride 13 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

4.Anayasa'mızda yer alan 'Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğü' ile ilgili maddeyi araştırınız...(7. Kitap, s.45). Anayasamızın 23. Maddesi herkesin yerleşme ve seyahat hürriyetine sahip olduğunu belirtmektedir... Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak amaçlarıyla kanunla sınırlandırılabilir... Vatandaş sınır dışı edilemez ve yurda girme hakkından yoksun bırakılamaz...Yerleşme ve seyahat özgürlüğünün yasal düzenlemelerle sınırlandırılmasını nasıl değerlendirirsiniz?... (7. Kitap, s.46).

Bu ifadelerde yerleşme ve seyahat özgürlüğünün anayasa ile güvence altına alındığı belirtilmiştir. İlgili yasanın araştırılması istenerek öğrencilerin tam metni görmeleri hedeflenmiştir. Bu hürriyetin sınırlandırılmasının yukarıda sayılan toplum menfaatlerini korumak amacıyla kanunla sınırlandırılabilceği belirtilmiştir.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri Yaşama Hakkı kategorisidir. Bu kategoride 12 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

Bugünleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzdün korunmuştur... (6. Sınıf, s.159). Osmanlı Devleti'nde herkesin evinde herhangi bir baskıya maruz kalmadan yaşama hakkı vardır... Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır...(6. Sınıf, s.161) İkinci madde: Yaşam Hakkı: herkesin yaşam hakkı yasanın koruması altındadır...(6. Sınıf, s.162). Bugünkü hukuk, insanları her kim olursa olsun, herhangi memlekette bulunursa bulunsun, yaşamak hakkına sahip sayar... Şüphe yok, bir insanın yaşamak hakkı, onu diğerlerinin yaşamak hakkına saygı göstermek vazifesiyle bağlar... (6. Sınıf, s.163).

Bu ifadelerde yaşama hakkının her insanın hakkı olduğu dinî ve modern dönem hukukî metinlerinden örnekler verilerek belirtilmiştir. Bu hakkın kaçınılmaz şartının da diğerlerinin yaşama haklarına saygı göstermek olduğu vurgulanmıştır.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri Çalışma Hakkı kategorisidir. Bu kategoride 9 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

Ülkemizde çalışma hakkı Anayasa ile güvence altına alınmıştır. 49. Madde: Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir. Buna göre devletin çalışma hakkının kullanılmasında üstlenmesi gereken sorumluluklar nelerdir? Yasemin Bilici gibi çalışma hakkı ve ödevini yerine getiren vatandaşların faaliyetlerini vatanseverlik açısından değerlendiriniz. (7. Kitap, s. 40). Vatandaşlarına iş ve eğitim imkânı sağlayan devlet, aynı zamanda çalışanlara sosyal güvence sağlamakla da yükümlüdür... (7. Kitap, s. 41).

Bu ifadelerde çalışma hakkının anayasal hak olduğu belirtilmiştir. Devletin de çalışma hakkını kullananlara sosyal güvence sağlamak yükümlülüğü belirtilmiştir. Çalışma hakkının yerine getirilmesinin aynı zamanda bir görev olduğu ve vatanseverlik olduğu söylemlerine yer verilmiştir.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri İletişim Hakkı kategorisidir. Bu kategoride 7 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

1.Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir... Bu hak, kanaat özgürlüğü ile kamu otoritelerinin müdahalesi ve ülke sınırları söz konusu olmaksızın haber veya fikir almak ve vermek özgürlüğünü de içerir...(6. Kitap, s. 162). Mehmet Akif Ersoy İlköğretim Okulu öğrencileri 'Kitle İletişim Özgürlüğünü' daha iyi anlayabilmek için bir panel düzenlemeye karar verdiler...(7. Kitap, s.22). Yandaki habere göre kitle iletişim özgürlüğü ile özel hayatın gizliliği arasındaki bağlantıyı değerlendiriniz...(7. Kitap, 23).

Bu ifadelerde haber alma ve verme özgürlüğüne yer verilmiştir. Bu hakkın sınırları tanımlanmış, özel hayatın sınırlarının başladığı yerde bu hakkın sona erdiği vurgulanmıştır. Kitle iletişiminin bu hakkın önemli bir unsuru olduğu belirtilmiştir.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri Mülkiyet kategorisidir. Bu kategoride 7 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

Bugünleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzdün korunmuştur... (6. Sınıf, s. 159). Bu haklar özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnmedir. Mülkiyet dokunulmaz ve kutsal bir hak olması nedeniyle yasa ile belirlenen kamu ihtiyacı açıkça gerekmedikçe ve adil ve peşin bir tazminat ödenmedikçe kimse bu haktan yoksun bırakılamaz. Herkesin mal ve mülk edinme hakkı vardır ve güvence altındadır. Devlet kimsenin malına el koyamaz...(6. Sınıf, s.160).

Bu ifadelerde mülkiyet hakkının tarihsel sürecine dair bilgiler verilmiştir. İlk cümle Veda Hutbesi'nde yer almaktadır. Bu hadis-i şerifte kişilerin sahip olduğu mallara el uzatılmaması ve saygı duyulması hususu vurgulanmıştır. Müteakip cümleler Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nden alıntılanmıştır. Buna göre mülkiyet hakkı insanların tabii ve zaman aşımı ile kaybolmayan hakları arasında olduğu ve korunması gerektiği belirtilmiştir. Diğer haklar da olduğu gibi mülkiyet hakkının dokunulmazlığının da sınırları çizilmiştir.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri Eşitlik Hakkı kategorisidir. Bu kategoride 7 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

İnsanların renk ve ırk farkı gözetilmeden eşit olarak görülmesi bugünkü insan haklarına ve demokrasi anlayışına nasıl bir katkı sağlamıştır... (6. Sınıf, s. 159). Bu konuda yurttaşlar arasında erdem ve yeteneklerinden başka bir ayırım gözetilmez... (6. Sınıf, s.160). Bildirgede eşitlik, özgürlük, kişi hakları, inanç özgürlüğü, hukukun üstünlüğü ve anayasa kavramları nasıl ele alınmıştır?... 2. Herkes; ırk, renk, cinsiyet, din, dil siyasal ya da başka inançlarına bakılmaksızın eşit haklara sahiptir... İnsanlar ulusal ve toplumsal kökenleri, zenginlikleri, doğuş farklılıkları ya da herhangi başka bir ayırım gözetilmeksizin bu bildirgede belirtilen tüm haklardan ve özgürlüklerde yararlanabilirler... (6. Sınıf, s.161).

Bu ifadeler Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nden alınmıştır. Cümlelerin ortak yanı ayırım gözetilmeksizin bütün insanların haklar bakımından eşit olduğu ve bu haklardan eşit miktarda yararlanma haklarının bulunduğudır.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri Güvenlik Hakkı kategorisidir. Bu kategoride 7 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

Bu haklar özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnmedir... (6. Sınıf, s.160). Hepsinin güvenliğini devlet sağlayacaktır... 3.Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır... Herkesin, bu bildirgeyle belirtilen haklarına ters düşen ayırt edici davranışlar için yapılacak kışkırtmalara karşı eşit koruma hakkı vardır... (6. Sınıf, s.161).

Bu ifadeler Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde geçmektedir. Güvenlik hakkı insanın doğal ve zaman aşımı ile kaybedilmeyen hakları arasında sayılmıştır. Yaşam ve özgürlük hakları ile birlikte kullanılarak yaşamın ve özgürlüğün korunmasının bu hakla bağlılığı vurgulanmıştır.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri Dilekçe ve Bilgi Edinme Hakkı kategorisidir. Bu kategoride 5 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

Bu ders sayesinde öğrendiğimiz haklarımızdan birisi de dilekçe ve bilgi edinme hakkıdır. En önemli haklardan biri olan bilgi edinme ve dilekçe hakkı hayatımızın her anında kullanabildiğimiz haklarımızdandır. Herhangi bir olay ve durum karşısında bir kurum ya da kuruluşa dilekçe ile başvururuz. Bilgi edinme hakkımızı kullanarak haklarımızı sonuna kadar savunuruz... Bunun için okul müdürlüğümüze bir dilekçe yazdım... (6. Sınıf, s. 26).

Bu ifadelerde dilekçe hakkının kullanılarak bilgi edinilebileceği böylece hakların korunmasının mümkün olabileceği belirtilmiştir. Son cümlede ise bir öğrencinin bilgi edinme ve dilekçe verme hakkının kullanımı ile ilgili bir örnek olay anlatılmıştır.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri Yasalardan Yararlanma Hakkı kategorisidir. Bu kategoride 4 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

6) Herkes nerede olursa olsun yasal haklarının tanınması hakkına sahiptir. 7) Herkes yasalar karşısında eşittir ve ayrımsız olarak yasaların koruyuculuğundan eşit olarak yararlanma hakkına sahiptir. 8) Herkesin kendisine anayasa ya da yasalara tanınan temel haklarının yok edilmesi ya da zedelenmesi girişimine karşı ulusal mahkemelere başvuru hakkı vardır (6.sınıf, s.161). Bu yayınlar zaman zaman kişilerin yasal haklarını ihlal ettiği gibi toplumun genel ahlakına, gelenek ve göreneklerine aykırı durumları ortaya çıkarır... (7. Sınıf, S.24).

Bu ifadelerdeki ilk 3 madde İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nden alınmıştır. Bu cümlelerde herkesin yasal haklara sahip olduğu, herkesin bu hakları kullanmada eşit olduğu, hakların saldırıya uğraması durumunda mahkemelere başvurma hakları olduğu belirtilmiştir. Son cümlede de yasak haklara vurgu yapılmıştır.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri Konut Dokunulmazlığı Hakkı kategorisidir. Bu kategoride 3 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

Devlet, kanunun belirlediği durumlar dışında hiç kimsenin evine ve iş yerine zorla ve izinsiz giremez... (6. Sınıf, s.161). Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir... (6. Sınıf, s.162). Ayrıca anayasayla konut dokunulmazlığı da koruma altına alınmıştır... (7. Sınıf, s.163).

Bu ifadelerde konut dokunulmazlığı hakkına yer verilmiştir. Bu hakkın anayasal güvence altına alındığı belirtilmiştir.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri Adil Yargılanma Hakkı kategorisidir. Bu kategoride 2 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

Magna Carta'nın 39. maddesinde yer alan "Özgür hiç kimse kendi benzerleri tarafından ülke kanunlarına göre yasal bir şekilde muhakeme edilip hüküm giymeden tutuklanmayacak ve veya hapsedilmeyecek veya mal ve mülkünden yoksun bırakılmayacak veya kanun dışı ilan edilmeyecek veya sürgün edilmeyecek veya hangi

şekilde olursa olsun zarara uğratılmayacaktır.” hükmü, vatandaşların hakları ve özgürlükleri açısından çok önemli kurallar getirmiş olup hukukun üstünlüğü ilkesinin birçok ülkede yerleşmesine neden olmuştur... (6. Sınıf, s.160). 6. Madde: Adil Yargılama Hakkı: Suç ile itham edilen herkes suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar suçsuz sayılır...(6. Sınıf, s.162).

Bu ifadeler Magna Carta’dan ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nden alınmıştır: Yargısız infazın yapılamayacağı belirtilerek hukukun üstünlüğü vurgulanmıştır. Suç kesinleşmeden kimsenin suçlanamayacağı ilan edilmiştir.

Haklar alt kategorisinin alt kategorilerinden biri Tüketici Hakkı kategorisidir. Bu kategoride 3 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan örnek cümleler şunlardır:

Çünkü tüketicinin korunması hakkındaki kanuna göre malı 7 gün içinde iade edebileceğimizi belirttim... Bu dilekçeyi internetteki tüketici hakları sitelerinden hazır olarak bulduk ve doldurduk... Tüketici olarak haklarımızı biliyor musunuz?... (6. Kitap, s.24).

Bu ifadelerde tüketici haklarına yer verilmiştir. Örnek olay yöntemiyle bu haklardan sadece alınan ürünün iadesi hakkına yer verilmiştir. Öğrenci diğer hakların öğrenilmesine de sevk edilmiştir.

2.b. Mısır’a İlişkin Bulgular

Vatandaşlık kategorisinde yapılan kodlamalardan 2’si haklar üzerinedir. Ancak hakların ne tür haklar olduğuna dair belirleyicilik bulunmamaktadır. İlgili cümleler aşağıda sunulmuştur:

Bütün vatandaşlar haklar ve sorumluluklar yönünden eşittirler... Anayasa vatandaşların haklarını ve sorumluluklarını belirlemektedir... (II. Kitap, s.41).

Bu metinde vatandaşların haklar ve sorumluluklar yönünden eşit oldukları ve bu hak ve sorumlulukların anayasa tarafından belirlendiği ifade edilmiştir. Ancak, kitaplarda yükümlülükler hakkında somut bilgiler verilmiş fakat vatandaşlık hakları kapalı kalmıştır. Kategorilendirilemeyen kısmında bulunan ifadeler ise aşağıda sunulmuştur: Halk seçim yoluyla Cumhurbaşkanı seçimine katılır. Halk cumhurbaşkanını seçimler yoluyla doğrudan hür olarak adaylar arasından seçer... (II. Kitap, s.40).

Her iki cümlede de halkın Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katıldığı belirtilmiş fakat bunun hak mı, görev mi olduğu konusunda bir açıklamaya gidilmemiştir. Benzeri bir ifade de şöyledir:

Geçen seneki derslerde vatanımız Mısır Arap Cumhuriyeti’nin 26 şehirden oluştuğunu, her şehri muhafızın (valinin) yönettiğini, vatandaşlara hizmet sağladığını, kanunları yürüttüğünü öğrendin... (II.Kitap,s.39).

Bu metinde valinin yaptığı işlere değinilmiş, vatandaşa hizmet sağladığı belirtilmiştir. Burada hizmetin bir hak olarak verildiği veya devletin vatandaşına karşı bir ödevi olarak yerine getirildiği açıklanabilecekken burada da bu tarz bir açıklamaya gidilmemiştir.

Üçüncü Grup Araştırma Sorularına İlişkin Bulgular

3.a. Türkiye’ye İlişkin Bulgular

Vatandaşlık kategorisinin diğer bir alt kategorisi yükümlülüklerdir. Yapılan kodlamalarda tespit edilen yükümlülüklerin frekans ve yoğunlukları aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 6

Yükümlülük Alt Kategorisinin Frekans ve Yüzdeler Dağılımları

Yükümlülük Alt Kategorisi	f	%
Vergi	20	33,33
Genel Yükümlülük	19	31,67
Eğitim	7	11,67
Çalışma	6	10
Askerlik	2	3,33
Hakkını Koruma	1	1,67
Kamu güvenliğini sarsmama	1	1,67
Kamu düzenini sürdürme	1	1,67
Genel Sağlığı Koruma	1	1,67
Genel Ahlaka Saygı	1	1,67
Başkalarının Haklarına Saygı	1	1,67
Toplam	60	100

Tablo 6'ya göre yükümlülükler alt kategorisinde en fazla 20 kez (%33,33) ile vergi kategorisi kodlanmıştır. Bu sonuç "Türkiye sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşların en fazla askerlik yapma, vergi verme ve kanunlara itaat etme yükümlülüklerine yer verilmiştir." hipotezinin askerlik yapma ve kanunlara itaat etme yükümlülükleri ile ilgili olan kısmı yanlışlanmış, vergi verme yükümlülüğü ile ilgili olan kısmı doğrulanmıştır.

Vergi alt kategorisini 19 kez (%31,67) ile genel yükümlülük alt kategorisi takip etmektedir. Bundan başka eğitim 7 kez (%11,67), çalışma 6 kez (%10), askerlik 2 kez (%3,33), kamu düzenini sürdürme, genel sağlığı koruma, genel ahlaka saygı ve başkalarının haklarına saygı ve haklarını koruma hakkı 1 kez (%1,67) kez yer almıştır.

Ders kitaplarında yükümlülükler kapsamında 20 kez kodlanan Vergi kategorisi ile ilgili cümlelerden bazıları şunlardır:

Vergi vermek niçin bir vatandaşlık görevidir?... Öğretmenimiz dersin sonunda bilinçli bir vatandaş olarak vergi vermenin önemi ve sağladığı faydaları anlattı. Vergi ödeyerek vatandaşlık sorumluluğumuzu yerine getirmekle birlikte daha iyi hizmet de almış oluruz... (6. Sınıf, s.72). Vatandaş olan bir insanın devlet kurmuş bir topluma bağlı bireyin, verginin kalkabileceği hakkında fikir edinmesi ve buna yöneltilmesi bu toplumun çökmesini ve devletin batmasını istemekle birdir.... Askerlik nasıl bir vatan görevi ise vergi de kesinlikle vatandaşın yerine getirmeye mecbur olduğu bir borçtur...(7. Sınıf, s.147).

Bu ifadelerde vergi vermek öncelikle vatandaşlık görevi olarak görülmektedir. Verginin faydaları anlatılarak varlığı ve gerekliliği meşrulaştırılmıştır. Verginin yok edilmesi ile devletin bekası arasında doğru orantılı bir ilişki tesis edilmiştir. Vergi vermek, kutsal vazife söylemi ile askerlik yükümlülüğüne eş tutulmuş ve vatan borcu olarak yüceltilmiştir. Yukarıya alınmayan diğer cümlelerde vergi türlerine örnekler ile vergilerin nasıl toplandığına dair fikir verilmiş, alış veriş fişinin Katma Değer Vergisi sebebi ile alınmasının kesinlikle ihmal edilmemesi uyarısı yapılmıştır (6. Sınıf, s.72).

Genel Yükümlülükler kategorisinde yer alan bazı cümleler şunlardır:

Bir sorun çözerken hangi hak ve sorumluluklara sahibiz?... (6. Sınıf, s.11). Sorumluluklarımızı yerine getirir, ulusal bilince sahip birer vatandaş olarak yetişiriz... (6. Sınıf, s.27). Diğer bütün haklar ve bu haklara mukabil vazifeler, hep yaşamak hakkına dayanır... (6. Sınıf, s.163). Bir insanın hakkı, diğer bir insan için vazife olur... (6. Sınıf, s.163). Hak, salahiyet dediğimiz zaman hemen aynı şeyleri anladığımız gibi vazife, mecburiyet, yükümlülük, vecibe, borç da birbirinden ayrılmayan şeylerdir.... (6. Sınıf, s.163). Devlet herkesin hakkını ve görevini belirler... (7. Sınıf, s.147).

Yukarıdaki ifadelerde ve alıntılanamayan bu kategori ile ilgili diğer cümlelerde hak ve yükümlülük kavramları bir arada kullanılmıştır. Bu kategorideki yükümlülükler için herhangi bir sıfatla betimleme yapılmadığından kategori, genel kategori olarak adlandırılmıştır. Yukarıda yer alan metinde hak ve yükümlülük kavramları arasındaki zorunlu ilişkinin kavratılması amaçlanmıştır. Genel olarak vatandaşların yükümlülüklerinin diğer vatandaşların haklarının zarar göreceği noktada başladığı vurgulanmış, özel ve kamu hayatının ancak bu şekilde sıkıntısızca yürüyebileceği belirtilmiştir.

Yükümlülükler kategorisinde yer alan diğer bir alt kategori Çalışma Yükümlülüğü kategorisidir. Bu kategoride 6 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan cümleler şunlardır:

Çalışma hakkı ve ödevi başlığı altında yer alan bu maddeyi okuyunuz. Çalışma Hakkı ve Ödevi: 49. Madde: Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir... (7. Sınıf, s.40). Yasemin Bilici gibi çalışma hakkı ve ödevini yerine getiren vatandaşların faaliyetlerini vatanseverlik açısından değerlendiriniz... (7. Sınıf, s.40).

Bu çalışma kavramı hak ve yükümlülük kelimeleri ile birlikte ve bütün vatandaşları kapsayıcılığına dikkat çekilerek kullanılmıştır. Bununla birlikte çalışma yükümlülüğü vatanseverliğin gereklerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Yasemin Bilici adlı bir kadının Çok Amaçlı Toplum Merkezi'nde yürüttüğü müteşebbis faaliyetlerine yer verilmiştir. Bilici'nin kendisine, diğer kadınlara ve devlete sağladığı ekonomik faydalar örnek davranış olarak gösterilmiştir.

Yükümlülükler kategorisinde yer alan diğer bir alt kategori Eğitim'dir. Bu kategoride 7 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan cümleler şunlardır:

İlköğretim ve eğitim zorunludur... (6. Sınıf, s. 162). Siz aileniz tarafından bilmediğiniz bir sebepten dolayı okula gönderilmeyen bir öğrenci olsanız; okula devam etmek için size, vatandaşlara ve devlete düşen görevler neler olurdu?... (7.Sınıf, s.38). İlköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır... Darüşşafaka Eğitim Kurumları, Anayasamızın Eğitim ve Öğretim Hakkı ve ödevi ile ilgili maddesine güzel bir örnektir.... Devletin ve vatandaşların eğitim konusunda görev ve sorumluluklarını yerine getirdiğini düşünüyor musunuz?... (7. Sınıf, s.39).

Bu ifadelerde eğitim yükümlülüğünün ilköğretim aşaması için anayasal zorunluluğu dikkati çekmektedir. Eğitimin hem hak hem de yükümlülük olduğu, bu hakkını ve yükümlülüğünü yerine getiremeyenler için diğer vatandaşlara ve devlete sorumluluk düştüğü ifade edilmiştir.

Yükümlülükler kategorisinde yer alan diğer bir alt kategori Askerlik Yükümlülüğü kategorisidir. Bu kategoride 2 kodlama yapılmıştır. Bu kapsamda yer alan cümleler şunlardır:

Askerlik milletimiz tarafından aynı zamanda milletin devlete karşı yükümlülüğü olarak görülmüştür... (6. Sınıf, s.119). Askerlik nasıl bir vatan görevi ise vergi de kesinlikle vatandaşın yerine getirmeye mecbur olduğu bir borçtur...(7. Sınıf, s.147).

Bu ifadelerde askerlik yükümlülüğü vatanî görev, mecburiyet ve borç olarak nitelendirilmiştir. Yükümlülüğün kaynağının millet olduğu iddiası ile Türk milleti lehine hamasî bir söylem kullanılmıştır. Ancak bu yükümlülüğe kitaplarda sadece 2 kez yer verilmesi militarist bir yaklaşımın benimsenmediğini göstermektedir.

Yükümlülükler kategorisinde yer alan diğer bir alt kategori Haklarını Koruma Yükümlülüğü kategorisidir. Bu kapsamda yer alan cümle aşağıdadır:

Unutmayalım ki haklarımız ihlal edildiğinde yetkili makamlara başvurmamız bir vatandaşlık görevidir.... (7. Sınıf, s.25).

Bu ifadelerde bir hak ihlaline uğrayan kişinin bu hakkını aramasının ve savunmasının vatandaşlık yükümlülüğü olduğu belirtilmektedir. Bir kez kodlanmasına rağmen son derece demokratik bir ifadedir.

Yükümlülükler kategorisinde yer alan ve 1 kere kodlanan alt kategoriler Genel Ahlaka Saygı, Kamu Düzenine Uyuma, Kamu Sağlığını Koruma, Başkalarının Hak ve Özgürlüklerine Saygı Yükümlülükleri kategorileridir. Bu kategoriler aynı cümlenin farklı kelime ve temalarının kodlanmasıyla saptanmıştır. Bu nedenle bir arada değerlendirilmiştir. Bu kapsamdaki cümle şudur:

Din veya inancını açıklama özgürlüğü, ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlığın veya ahlakın, ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir...(6. Sınıf, s.162).

Yukarıdaki cümlede geçen devletin sınırlandırma faaliyeti söz konusu olan hususlardaki yükümlülüklere gönderme yapmaktadır. Buna göre kamu güvenliğini sarsmama, kamu düzenini koruma, genel sağlığa ve ahlaka uygun davranmak vatandaşların karşılıklı hak ve yükümlülükleridir. Hak ve yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda devlet, düzeni sağlayıcı olarak ilgili durumlara iktidarını kullanarak müdahil olabilmektedir.

3.b. Mısır'a İlişkin Bulgular

Vatandaşlık kategorisinin diğer bir alt kategorisi yükümlülüklerdir. Yapılan kodlamalarda tespit edilen yükümlülüklerin frekans ve yoğunlukları aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 7

Yükümlülüklerin Frekans ve Yüzdeler Dağılımları

Yükümlülük Alt Kategorisi	f	%
Kanuna (Kurallara) İtaat	32	62,74
Turizm	9	17,65
Çevreyi Koruma	7	13,72
Vatanı Koruma	3	5,88
Toplam	51	100

Tablo 7'ye göre Yükümlülük alt kategorisi 51 kez kodlanmıştır. Kanuna (kurallar) itaat 32 kez (%62,74), Turizm 9 kez (%17,65), Çevre 7 kez (13,72), Vatanı Koruma 3 kez (5,88) kodlanmıştır. Bu sonuç araştırmanın "Mısır sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşların en fazla askerlik yapma, vergi verme ve kanunlara itaat etme yükümlülüklerine yer verilmiştir." hipotezinin askerlik yapma ve vergi verme konularında yanlışlamış, kanunlara itaat etme konusunda ise doğrulamıştır.

Ders kitabında yükümlülük şuuru kazandırma faaliyeti kural kavramının öğretimiyle başlamıştır. Bunun için çocuğun dünyasından hareketle yakından uzağa öğretim ilkesi kullanılmıştır. Önce çocukların bildiği oyunlardan bahsedilmiş ve bu oyunların kurallarını yazmaları istenmiştir. Her oyunun bazı kuralları olduğu

vurgulanarak, bu kurallar sayesinde oyunun zevkli ve eğlenceli hale geldiği anlatılmıştır. Sonra çocuğun okul hayatına yönelinerek okul hayatındaki gündelik kurallardan örnekler verilmiştir. İlgili örnek cümleler aşağıda sunulmuştur:

Sabah sıralarında düzenli ol, sınıfı ve bahçenin temizliğini koru, okul eşyalarını koru, her yerde düzeni koru, sessizliği koru, bugünün işini yarına bırakma... (II. Kitap, s.47).

Bu ifadelerde oyundaki kurallara uymakla okul kurallarına uyma arasında bağ kurularak okul hayatının böylece zevkli ve eğlenceli hale geleceği vurgusu yapılmıştır. Okul hayatı örneğinden sonra çocukların yaşadıkları köyde, şehirde insanların uymaları gereken trafik kuralları, komşular arası ilişkilere dair kuralların varlığından bahsedilerek bütün bu kurallara kanun dendiği ifade edilmiştir. Bu noktadan sonra kanunlara neden uyulması gerektiği ve uyulmadığında yaşanabilecek olumsuzluklar belirtilerek kanunlara uymaya meşruiyet kazandırılmıştır. Aşağıda kanunlara uymanın faydaları hakkındaki cümleler alıntılanarak sunulmuştur:

Kanunlara Neden Saygı Duymamız Gerektiğini Biliyor musun?

- Çünkü kurallar fertleri ve malları korumaya yardımcı olur.
- Kanunlar düzeni ve emniyeti korumaya ayrıca, bütün fertlerin hayatlarını mutlu olarak yaşamalarına yardımcı olur.

Hiç Düşündünüz mü, Eğer Fertler Kanunlara Uymazlarsa Ne Olur?

Herhangi bir yerde, evde, okulda, yolda, iş alanında kanunlara uymama toplumdaki bireyler için büyük zararlara sebep olur:

- Vatandaşın emniyetinin sağlanamaması.
- Hırsızlığın ve suçların yayılması.
- Meydanlarda ve sokaklarda kaosun yayılması... (II. Kitap, s.47, 48).

Bu ifadelerde kanunlara uymanın güven ve mutluluk verdiği belirtilmiştir. Uyulmadığında ise tam tersi olarak güvensizliğin yayılacağı, karmaşanın hâkim olacağı anlatılmıştır. Söylem insanın temel psikolojik ihtiyaçları üzerinden kurgulanmıştır. Ünitenin geri kalan kısmında bazı kanunlara ve yasaklara örnekler verilerek öğrenciden bunlara uyulmadığında kendisinin ne tür zararlara maruz kalabileceğini yazması istenmiştir.

Diğer bir alt kategori turizmle ilgili vazifelerdir. Devletin turizmle ilgili beklentileri 9 kez kodlanmıştır. Bu bağlamda kitapta yer verilen turizmle ilgili yükümlülükler şunlardır:

Turizm ile İlgili Görevlerimiz:

Turist ülkemizden ayrıldığında kendisiyle birlikte Mısır ve Mısırlılar hakkında intibalarını da ötürür. Sevgili öğrenci, turistin beraberinde değerli ülkemiz hakkında hangi intibalarını götürmesini istersin? Şüphesiz ki Mısır hakkındaki güzel intibalarını. Bu yüzden turistlere karşı şöyle davranmalıyız:

- Konuşurken ve davranırken dürüst olmalıyız.
- Bizden satın aldıkları hediyelerin fiyatlarını yükseltmemeliyiz.
- Onlara meşhur olduğumuz cömertlik ve misafirperverliğimizle davranmalıyız.
- Rahatlarını sağlayacak, yardımcı olacak şekilde davranma, sıkıştırıp rahatsız etmemeliyiz... (I. Kitap, s. 45).

Bu ifadelerde dünya milletlerinin Mısır ve Mısırlılar hakkında olumlu imaja sahip olmaları Mısırlıların turistlere karşı davranışlarıyla ilişkilendirilmiştir. Bunun için turistlere dürüst, misafirperver ve cömert davranılması gerekliliği vurgulanmıştır. Böylece, Mısır Devleti'nin ekonomide önemli payı olan turizm sektörünü her geçen sene daha da güçlendirmek, Mısır'da turistlere karşı girişilen menfi tavırlarla eğitim yoluyla da mücadele etme amaçlarını göstermektedir. Bu maksatla 1. kitaptaki 3 üniteden 1'i turizm konusuna ayrılmıştır. Turizm şuuru kazandırılmak istenen öğrencilere, vatandaşın turistik bölgelerle ilgili yükümlülükleri olduğu da belirtilmiştir:

Turistik Bölgelerle İlgili Görevlerimiz

- Turistik bölgelerin temizliği koruma.
- Eserlerin üzerine yazı yazmama.
- Parkları ve yapıları tahrip ve telef etmeme.
- Turistik tesislere saldıranları ve ihlal edenleri bildirme... (I. Kitap, s.45).

Bu alıntılar devlet güçlerinin turizmle ilgili karşılaştıkları problemleri gösterdiği gibi devletin vatandaşlarından beklentilerini de göstermektedir. Bu beklentiler yükümlülükler halinde ders kitaplarında yer almıştır.

Diğer bir yükümlülük türü ise çevreye karşı olan yükümlülüklerdir. Çevreye ilgili 7 kez kodlama yapılmıştır. Kodlamalar aşağıda sunulmuştur:

Çevreyi Kirliliklerden Korumak için Görevlerimiz:

Fabrika bacalarına filtre takma.

Fabrikaları şehirlerden uzağa yapma.

Gübreleme ve böcek ilaçlamada israf etmeme.

Sulama suyunu kirlenmeden koruma... (II. Kitap, s.30, IV. Kitap, s.14).

Bu ifadelerde fabrikaların şehir dışına yapılması, çevreye zarar vermemeleri için filtreli olmaları gerekliliklerine değinilmiştir. Ancak fabrikaların açılma, kurulma ve çalışma şartları devlete bağlı kurumlar tarafından belirlendiğinden konunun bu şekilde ele alınması manidar olmamıştır. Diğer bir husus ise gübreleme ve böcek ilaçlamada israf edilmemesi ikazıdır. Bu durum gübre ve böcek ilaçlarının ithal edilmesi ve sübvansе yoluyla halka verilmesi ile açıklanabilir. Sulama suyunun korunması uyarısı da su kaynağı bakımından zengin olmayan ve temizliğin gelişmesi için alt yapı mekanizmalarının bulunmadığı Mısır için gerekli bir ikazdır.

Ders kitaplarında yükümlülükler kapsamında 3 kez kodlanan diğer bir madde vatani korumaktır. “Sınırların, vatanın ve güvenliğin korunmasında görevlerimiz” başlığı altında şu metne yer verilmiştir:

Biz Mısır’ın çocuklarının, vatan sınırlarını açgözlülerden korumak, iç istikrarı sağlamak, kalkınma ve ilerleme sürecini devam ettirmek için tamamen uyanık ve birlik içerisinde olması, silahlı kuvvetler ve polis ile yardımlaşmada bulunması gerekmektedir... (III. kitap s.38).

Bu metinde vatandaşlık yükümlülüğü olarak silahlı kuvvetler ve polis teşkilatı ile işbirliği içerisinde olunması vurgulanmıştır. Ancak bu iş birliğinin nasıl olabileceği belirtilmemiştir.

Bir başka metinde ise vatan sınırlarını korumanın kutsal bir vazife olduğu belirtilmiş ve şu metne yer verilmiştir:

(3. Senusiret) Bize şu metnin yazılı olduğu levhayı bıraktı. “Bu ülkemin sınırınıdır. Bunun kuzeyine herhangi bir insan geçmesin. Benden sonra gelen bu sınırı korumasız bırakmasın. Heykelimi buraya bırakıyorum. Ona tapınmayın. Ama onun için savaşın.” Vatanının sınırlarını korumanın kutsal bir görev olduğu metindeki ifadelerden anlaşılacaktır... (III.Kitap, s.65).

Bu metinde Mısır firavunlarından 3. Senusiret’ten kalan bir levhadaki yazı üzerinden vatani korumanın kutsallığına ve bunun bir yükümlülük olduğuna yer verilerek gerekirse bunun için savaşılması gerektiği belirtilmiştir.

Vatandaşlık kategorisinde yapılan kodlamalardan 2’si haklar üzerinedir. Ancak hakların ne tür haklar olduğuna dair belirleyicilik bulunmamaktadır. İlgili cümleler aşağıda sunulmuştur:

Bütün vatandaşlar haklar ve sorumluluklar yönünden eşittirler. “Anayasa vatandaşların haklarını ve sorumluluklarını belirlemektedir... (II. Kitap, s.41).

Bu metinde vatandaşların haklar ve sorumluluklar yönünden eşit oldukları ve bu hak ve sorumlulukların anayasa tarafından belirlendiği işlenmiştir. Ancak, kitaplarda yükümlülükler hakkında somut bilgiler verilmiş fakat vatandaşlık hakları kapalı kalmıştır. Kategorilendirilemeyen kısımda bulunan ifadeler ise aşağıda sunulmuştur:

Halk seçim yoluyla Cumhurbaşkanı seçimine katılır. Halk cumhurbaşkanını seçimler yoluyla doğrudan hür olarak adaylar arasından seçer... (II. Kitap, s.40).

Her iki cümlede de halkın Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katıldığı belirtilmiş fakat bunun hak mı, görev mi olduğu konusunda bir açıklamaya gidilmemiştir. Benzeri bir ifade de şöyledir:

Geçen seneki derslerde vatanımız Mısır Arap Cumhuriyeti’nin 26 şehirden oluştuğunu, her şehri muhafızın (valinin) yönettiğini, vatandaşlara hizmet sağladığını, kanunları yürüttüğünü öğrendin... (II. Kitap, s.39).

Bu metinde valinin yaptığı işlere değinilmiş, vatandaşa hizmet sağladığı belirtilmiştir. Burada hizmetin bir hak olarak verildiği veya devletin vatandaşına karşı bir ödevi olarak yerine getirildiği açıklanabilecekken burada da bu tarz bir açıklamaya gidilmemiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu bölümde bulgular tartışılmış ve yorumlanmıştır.

Araştırmada Vatandaşlık kategorisinin alt kategorilerini Yükümlülük, Hak ve Kategorilendirilemeyen alt kategorileri oluşturmuştur. Türkiye ders kitaplarında Yükümlülük alt kategorisi toplam kodlamanın %15,30'unu oluştururken bu oranın Mısır ders kitaplarında %91,07 olduğu saptanmıştır. Buna göre Türkiye ders kitapları Mısır ders kitaplarına göre 5,95 kat daha az vatandaşlık yükümlülüklerine yer vermektedir.

Türkiye ders kitaplarında Hak alt kategorisi toplam kodlamanın %84,70'ini oluştururken bu oran Mısır ders kitapları için %3,57 olmuştur. Türkiye ders kitapları Mısır ders kitaplarına göre 23,72 kat daha fazla vatandaşlık haklarına yer vermektedir. Bu sonuçlar sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşlık konusu ile ilgili çalışma yapan İpek'in (2011) araştırmasının sonuçlarıyla uyusmamaktadır. İpek araştırmasında ders kitaplarında bireyin devlet (Türkiye) için var olduğu yönündeki geleneksel anlayışın önemini koruduğu, ders kitaplarındaki vatandaşlık değerlerinin, günümüz dünyasının vatandaşlık algısıyla örtüşmediği sonuçlarına ulaşmıştır. Ancak bu araştırmada elde edilen içerik analizinin sonuçları vatandaşlık kategorisinin %84,7'sinin haklardan, %15,3'ünün ise yükümlülüklerden oluştuğunu göstermektedir. Bu sonuç, Türkiye'de haklara ağırlık veren liberal vatandaşlık anlayışının ve devletin birey için olduğu anlayışını gösterir. Bu durum İpek'in belirttiğinin aksine günümüz dünyasının gelişmiş ülkelerinin vatandaşlık algısı ile Türkiye'deki vatandaşlık algısının uyum içerisinde olduğu anlamına gelmektedir.

Türkiye ders kitaplarında vatandaşın uyması ve uygulaması istenen kural ve kanunlar kapsamında kanunların hakları koruyucu olduğuna, hukuk kurallarının herkesin üzerinde hâkimiyeti olduğuna, kanunların gerektiğinde diğerlerinin haklarını korumak için özgürlükleri kısıtlayıcı olabildiğine yer verilmiştir. Mısır ders kitaplarında ise kanunların toplumsal hayatın tanzimi için gerekli olduğuna, kanunlara itaat edilmediği zaman emniyetsizliğin ve kaosun her yere yayılacağı iddialarına yer verilmiştir. Bu hususta iki devletin yaklaşımları değerlendirildiğinde Türkiye ders kitaplarında kanunların hürriyet vericiliğine hem de kısıtlayıcılığı yönlerine yer verildiği, Mısır ders kitaplarında ise sadece kanunların gerekliliğinden bahsedildiği, kanunların olmaması durumunda emniyetin kaybolacağı belirtilmiş, korku yolu ile kanunlara itaat olgusuna meşruiyet sağlama yolunun tercih edildiği anlaşılmıştır. Türkiye ders kitapları kanunların varlığının pozitif ve negatif yönlerini göstererek daha objektif bir yaklaşım sergilemiştir.

Yükümlülükler kategorisinde Türkiye ders kitaplarında yer alan vatandaşlık yükümlülükleri şunlardır: Vergi vermek, eğitim, çalışma, askerlik, hakkını koruma, kamu güvenliğini sarsmama, kamu düzenini sürdürme, genel sağlığı koruma, genel ahlaka saygı ve başkalarının haklarına saygı gösterme. Mısır ders kitaplarında geçen vatandaşlık yükümlülükleri ise kanunlara itaat, turizmi, çevreyi ve vatani koruma yükümlülükleridir. Türkiye ders kitaplarında kategori daha tafsilatlı iken, Mısır ders kitaplarında kategori kapsamsızdır.

Türkiye ders kitaplarında yer verilen haklar şunlardır: İnsan, kadın, düşünme, eğitim, inanç, özgürlük, çocukluk, yerleşme ve seyahat, yaşama, çalışma, mülkiyet, eşitlik, güvenlik, iletişim, dilekçe ve bilgi edinme, yasalardan yararlanma, konut dokunulmazlığı, tüketici, adil yargılanma, hakların korunması, namus güvenliği, özel hayatın dokunulmazlığı, baskıya direnme, kanunî eşitlik, koca, masumiyet, miras, sosyal güvence, vatandaşlık ve yasamaya katılma. Mısır ders kitabında ise haklar için bir tanımlama yapılmamış, sadece vatandaşların haklar yönünde eşit oldukları ve anayasanın hakları belirlediği belirtilmiştir. Kategorinin her iki devlet için bu şekilde dağılım göstermesi Türkiye'nin Mısır'a göre vatandaşlık haklarına daha çok önem vermesiyle, haklarının şuurunda olan vatandaş yetiştirme yaklaşımıyla açıklanabilir. Bu sonuçlar Sarıcan'ın (2006), çalışmasında belirttiği gibi, yeni sosyal bilgiler öğretim programının bireyin kendisini ve kendi özelliklerini keşfetmesine olanak sağlayan vatandaşlık değerlerini ön planda tuttuğu sonucuyla örtüşmektedir. Buna göre vatandaş olarak birey yükümlülüklerine göre daha çok hak sahibidir. Ders kitabında liberal vatandaşlık anlayışı bulunmaktadır.

Türkiye sosyal bilgiler ders kitaplarında Vatandaşlık kategorileri hem tarih konuları içerisinde hem de güncel dönem konuları içerisinde bulunmakta ve kitaba dağılmış durumdadır. Mısır ders kitaplarında ise ayrı bir üniteye güncel dönem konuları içerisinde yer almaktadır. Bu durum Türkiye ders kitapları içeriğinin disiplinler arası yaklaşıma göre, Mısır ders kitapları içeriğinin ise çok disiplinli yaklaşıma göre oluşturulmuş olmasıyla açıklanabilir.

Türkiye sosyal bilgiler ders kitaplarında Vatandaşlık kategorileri Türk tarihi, İslam Tarihi ve Batı tarihi konuları içerisinde sıkça bulunmaktadır. Diğer bir deyişle Türk tarihi, İslam tarihi ve Batı tarihi Vatandaşlık öğretimine kaynaklık etmiştir. Örneğin ders kitabında Haklar alt kategorisinin tarihî temelleri işlenirken Batı devletlerindeki ve Osmanlı Devleti'ndeki insan haklarına ve Veda Hutbesi'nde yer alan insan haklarına dikkat çekilmiştir. Mısır ders kitaplarında ise haklara yer verilmediğinden böyle bir tarihî temellendirme de bulunmamaktadır.

Türkiye ders kitaplarında makbul vatandaşın öne çıkan özellikleri haklarını bilme, haklarını koruma, başkalarının bireysel ve kamusal haklarına saygı gösterme, vergisini ödeme, askerliğini yapma, çalışma ve eğitimi olmaktır. Mısır ders kitaplarında ise kurallara itaat etme, çevreyi koruma ve yabancılara misafirperver davranmaktır. Bu durum Türkiye vatandaşlarının liberal vatandaşlık anlayışına, Mısır vatandaşlarının cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışına uygun yetiştirildiğini göstermektedir.

Genel olarak Türkiye sosyal bilgiler ders kitaplarında Mısır sosyal bilgiler ders kitaplarına göre belirgin bir şekilde daha az vatandaşlık yükümlülüklerine ve daha fazla vatandaşlık haklarına yer verilmektedir. Bu durum Türkiye'nin Mısır'a göre daha demokratik, daha hür kişiler yetiştirmek istemesiyle, hak sahibi vatandaşın korkmamasıyla, Mısır'ın ise Türkiye'ye göre göreceli olarak anti demokratik, baskıcı ve hak sahibi vatandaş tehdit unsuru olarak algılanmasıyla açıklanabilir.

Bulguların tartışılıp yorumlanmasından sonra Türkiye sosyal bilgiler ders kitapları için aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur:

- 7.sınıf ders kitabındaki vatandaşlık temaları 6. sınıf ders kitabına göre daha az olduğundan 7. sınıf ders kitabındaki vatandaşlık temaları da artırılmalıdır.
- Haklar kategorisine Türk, Avrupa ve İslam tarihlerinden ve günümüzden misaller verilmesi oldukça başarılıdır. Ancak, haklar konusunda Türk ve İslam tarihinde daha zengin potansiyel vardır ve bunlar kullanılmalıdır.
- Yasalardan yararlanma, adil yargılanma, konut dokunulmazlığı, tüketici hakları, namus güvenliği, özel hayatın dokunulmazlığı, baskıya direnme, kanunî eşitlik, koca hakkı, masumiyet, miras, sosyal güvence, yasamaya katılma hakları 2'şer veya 1'er kez kodlanmıştır. Bu haklar satır aralarında geçen haklardır. Bu haklar daha vurgulu bir şekilde ders kitaplarında yer almalıdır.
- Ders kitaplarında kadınlara yönelik pozitif cinsiyet ayrımcılığı yapılmıştır. Bunun kadının ötekileştirilmesi olup olmadığı düşünülmelidir. Feministvari bir jargonla kadının ötekileştirilmesinin kadına zarar vereceği göz önüne alınmalı, vatandaşlık hakları kavramının her iki cinsiyet için de yeterli olacağı bilinmelidir.
- Ders kitabında vergi verme yükümlülüğü üst sırada gelmektedir. Bu durum verginin devletin temel geliri olmasıyla açıklanabilir. Ancak toplumsal olarak bir arada yaşamadan doğan yükümlülüklerin miktarı da artırılmalıdır.
- Bu çalışma Türkiye'de güncellenen veya yenilenen 1. ve 2. kademe okutulan sosyal bilgiler kitaplarının tamamı üzerinde yapılmalıdır.
- Bu çalışma çeşitli coğrafyalarda yer alan diğer dünya devletlerinden seçilecek örneklerle üzerinden karşılaştırmalı olarak, belirli periyotlarla ve genişletilerek yapılmalıdır.

Kaynakça

- Alpaslan, G. (2008). *Küreselleşme Sürecinde ulus-devlet ve vatandaşlık ilişkisi: vatandaşlığın dönüşümü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çelik, H. (2008). Cumhuriyet dönemi vatandaşlık eğitiminde önemli adımlar. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 359-369.
- Erdem, Ç. (2009). Küreselleşme karşısında değişen vatandaşlık algısı. *Uluslararası Davraz Kongresi (24-27 Eylül 2009) Bildiriler Kitabı*, Isparta. 2309-2318.
- Göger, E. (1995). Çifte vatandaşlık. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44 (1), 127-181.
- İnal, K. (2004). *Eğitim ve iktidar*. İstanbul: Ütopya.
- İpek, İ. (2011). *İlköğretim 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşlık eğitiminin sosyal bilgiler öğretim programındaki hedeflere uygunluğu yönünden değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Kolukısa, E. A., Tokcan, H., Akbaba, B. (2006). *İlköğretim 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı*. Ankara: A Yayınları.
- Mohammad Fare'a Hasan, Sa'ad Sayyed Mohammad al-Fajjal, Hajjace Abdolqader Ahmad, Abdollah Abdolkhalık Jamel vd. (2007). *Derâsât al-ejtema'iyya, al-mawared wa'l-shakhseyyât, al-saff al-sades, al-fasl al-derâse al-awwal*, al-Kahera:Wuzarat al-Tarbeyya wa al-Ta'lem.
- Mohammad Fare'a Hasan, Sa'ad Sayyed Mohammad al-Fajjal, Hajjace Abdolqader Ahmad, Abdollah Abdolkhalık Jamel vd. (2007). *Derâsât al-ejtema'iyya, al-mawared wa'l-shakhseyyât, al-saff al-sades, al-fasl al-derâse al-sane*, al-Kahera: Wuzarat al-Tarbeyya wa al-Ta'lem.
- Polat, M. M., Kaya, N., Koyuncu, M., Özcan, A. (2008). *7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Samer Abdoulbaset Ebrahim, Fouad Mohammad al-Ghandour, Sayfadden Abdoulazez. (2007). *Watan Mesr al-Makan wa al-Zaman, al-fasl al-derâse al-awwal*, al-Kahera:Wuzarat al-Tarbeyya wa al-Ta'lem.
- Samer Abdoulbaset Ebrahim, Fouad Mohammad al-Ghandour, Sayfadden Abdoulazez. (2007). *Watan Mesr al-Makan wa al-Zaman, al-fasl al-derâse al-sane*, al-Kahera:Wuzarat al-Tarbeyya wa al-Ta'lem.
- Oktay, A. (2011). Eğitimin temel kavramları ve eğitim düşüncesinin tarihsel gelişimi. *Eğitim bilimine giriş* içinde. (ed. Ayla Oktay). Ankara: Pegem Akademi Yayınları (s. 1-24.)
- Özkazanç, A. (2009). Toplumsal vatandaşlık ve neoliberalizm sorunu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64(1), 247-264.
- Polat, M. M., Kaya, N., Koyuncu, M., Özcan, A. (2008). *Millî Eğitim Bakanlığı, 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı*, İstanbul.
- Sarıcan, E. (2006). *1998 ile 2004 sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının vatandaşlık değerleri açısından karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Sarıpek. D. B. (2006). Sosyal vatandaşlık ve günümüzde yaşadığı dönüşüm. aktif vatandaşlık. (sosyal politika açısından bir değerlendirme), *Çalışma ve Toplum*, 2(9), 67-95.
- Türkoğlu, A. (1984). *Türkiye ve Fransa'da lise programlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi*. Ankara: AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Ültanır, G. (2000). *Karşılaştırmalı eğitim bilimi*. Tekağaç Eylül Kitap ve Yayınevi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

